İDİL

FOTOĞRAF VE KARTPOSTALLARDA OSMANLI DİNÎ MÛSIKÎSİ

Günsu Yılma ŞAKALAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Müzik Bölümü, gsakalar(at)ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6635-5010

Yılma Şakalar, Günsu. "Fotoğraf ve Kartpostallarda Osmanlı Dinî Mûsıkîsi". idil, 62 (2019 Ekim): s. 1279-1287.
doi: 10.7816/idil-08-62-03

Öz

Görsel belgeler müzikal mirası tanımada önemli ipuçları vermektedir. Osmanlı'da Mevlevîlik ile ilgili görsel belgelerin en eskisinin minyatür sanatı olduğu söylenebilir. Daha sonrasında resim sanatı etkili olmuş (17-18.yy.), mûsıkîye dair figürler resim sanatının içerisinde yer almıştır. Bir görsel iletişim aracı olan fotoğraf ve kartpostalların ise 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek yaygınlaşması, günümüzde tarih ve kültür mirasımız olan bu devletin gerek kültürel gerekse sosyolojik olarak yansımalarını içermektedir. Kartpostal basımı, yayılması ve üzerlerindeki resim veya fotoğrafların ait oldukları dönemlere dair yapılan araştırmalar son derece kısıtlıdır. Osmanlı'da dinî mûsıkînin kartpostallar aracılığıyla ne şekilde temsil edildiği araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Araştırmada, Osmanlı Dinî mûsıkîsine ait Atatürk Kitaplığı'ndan toplam yirmi dört adet belge elde edilmiştir. Bu belgeler fotoğraf, kartpostal ve isimsiz çalışmalar olarak sınıflandırılmış, her biri ayrı ayrı incelenmiştir. Bazı belgelerin üzerinde basımcı, yayımcı, fotoğraf bilgilerinin yer alması, dönem tespiti açısından kolaylık sağlamıştır. Bu belgelerin 19.yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, dini müzik, Mevlevîlik, kartpostal, foroğraf, tarihsel müzikoloji

Makale Bilgisi
Geliş: 21 Haziran 2019 *Düzeltme: 1 Ağustos 2019* *Kabul: 6 Eylül 2019*

© 2019 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Osmanlı dinî mûsıkisi ile ilgili en erken yazılı kaynağın Hz. Sultan Veled'in (1226-1312) 1301 yılında yazdığı Rebabnâme isimli eser olduğu söylenebilir (Değirmençay, 2009: 521). Hz. Mevlâna'nın 'Bişnev ez ney'(dinle neyden) beyiti ile başlayan Mesnevî isimli eserinde Ney sazı ile ilgili bilgilerden yola çıkarak ve Hz. Sultan Veled'in kendi ifadesi ile 'gönül ehli kişilerden büyük bir zat'tın talebi' üzerine Rebab sazı ile ilgili bilgileri de içerisine alan bu eser, Mevlevîlik ve dinî mûsıkî ile ilgili önemli bilgileri içermektedir. Rebabnâme isimli eser bu vesileyle dinî mûsıkî çalgısı olan rebab ile başlamaktadır. İçerisinde rebabın malzemesinden ve ney ile olan ilişkisinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

14. yüzyılda yazılmış olan Rebabnâme isimli şiir biçiminde yazılmış; manzum ve düz yazı biçiminde; mensur ile oluştuğundan dolayı içerisinde görsel öğeler barındırmamaktadır. Mevlevîlik ile ilgili görsellerin minyatürlerde yer aldığı söylenebilir. Şöyle ki; 16. yüzyıl nakkaşlarından Nakkaş Osman'ın minyatürlerinde Mevlevîlerin ney çalarken tasvir edildiği görülmektedir (Ümit, 2014: 133).

Fotoğraf ve kartpostal sanatından daha önce Osmanlı'ya ulaşmış olan resim sanatı içerisinde ise özellikle 17. ve 18. yüzyılda yapılmış olan Mevlevîhâne, Mevlevî dervişler, semâzen, mutrip heyeti, ve Mevlevîlik ile ilgili detaylar; Pierro Dela Valle (17. yüzyıl), Lady Mary Wortley Montagu (18. yüzyıl) ve Carsten Niebuhr (18. yüzyıl) gibi dönemin Avrupalı ressam ve gezginleri tarafından resmedilmiştir (Özden, 2017: 432).

Köker'e göre (2013), 1890 yılında ise kartpostalın matbaada basılmaya başlanması ekonomik faaliyet haline gelmesi açısından önemlidir. Özellikle 1895-1914 yılları arasında kartpostal altın çağını yaşamaktadır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kartpostalcılık da gerilemiştir (Köker, 2013).

Aydoğdu (2017), kartpostalın 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına dek en etkin iletişim araçlarından biri olduğundan bahsetmiştir. Kartpostal; ön yüzüyle bir belge, arkasına yazılanlarla bir hikâye anlatıcısı, günlük yaşamın sosyolojisini yapmak üzere bir veri deposudur. Koleksiyoner Seyhun Binzet ile yapmış olduğu röportajında kartpostalların; iletişim araçlarının çok sınırlı olduğu 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, olayları, manzaraları, kentleri ve insan duygularını sınırların ötesine taşımalarından, devirlerinin medyasını oluşturmalarından kaynaklandığını belirtmiştir (Aydoğdu, 2017). O dönem, kartpostalların hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da da hızla yayılmasını sebebi; mektup gibi bir zarfın içine konulmamasıdır. Zarfın içerisine konulmayan kartpostallar hem gönderen, hem taşıma işini gerçekleştiren posta şirketi, hem de gönderilen postanın içeriğini denetlemekle kendini görevli gören devlet kurumları için büyük kolaylık sağlamıştır (Köker, 2013; Aydoğdu, 2017). Diğer yandan Polat (2012: 243-268) kartpostalların 19.yüzyılda yaygınlaşma sürecinin pek de kolay olmadığından bahsetmiştir. Kartpostallar zaman zaman yasaklanmış, basımevleri ikaz dâhi almıştır. Polat'ın, "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar" isimli makalesinde bu süreç ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu tür ikaz ve cezaî işlemlerin, Varol'un (2013: 323) belirttiği üzere; 1858 yılında kabul edilen ceza kanunnâmesinde basın ve basım suçlarına da yer verilmesine ve 1864 yılında ilk basın yasası olarak kabul edilen Matbuat Nizamnâmesi'ne bağlı olduğu söylenebilir.

Işık'ın 2008 yılında yayınlanmış olan yüksek lisans tezinde, kartpostalların birer iletişim aracı olarak kabul edildiğinden ve basıldığı dönemin kültürel, siyasi, sosyal, ekonomik izlerini taşıdığından bahsedilmiştir. Bu minvalde, ilk Osmanlı kartpostal editörü olan Avusturyalı Max Fruchtermann'ın Mert Sandalcı koleksiyonuna ait kartpostallar incelenmiş, kendisinin oryantalizmden etkilendiği ve oryantalizm üzerine yapılan araştırmalarda kartpostalların da kullanılabilirliğini göstermiştir. İncelenen 19. yüzyıla ait kartpostallar arasında Mevlevî dervişler ile ilgili kartpostallar da yer almaktadır (Işık, 2008: 98).

Resim 1. Mevlevî Dervişleri Gösterir Kartpostal, Max Fruchtermann, 19.Yüzyıl (Işık,2008: 99)

Resim 1'de içlerinde çocukların da olduğu semâzenler ayakta konumlandırılmıştır. Neyzen sağ başta ayakta ney üflerken, Nâathan ise sağda oturur vaziyette durmuştur. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinî mûsıkîyi anlayabilmek ve dönem bazında inceleyebilmek için 15. yüzyıldan itibaren yazılı kaynakları incelemek

gerekmektedir. Bu zaman dilimi içerisinde padişahların bestekârları mûsıkîye teşvik etmesi mûsıkîmizin gelişmesinde önemli rol oynamış, yarattıkları eserler günümüze dek taşınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinî Mûsıkînin Tarihsel Süreci: 15. – 19. Yüzyıl

İnançer (1999: 10) anlatım kolaylığı sağlamak açısından Dinî mûsıkîyi; doğuşu, kaynağı, dayanağı, formları ve icra edilişi yönünden Cami mûsıkîsi ve Tasavvuf veya Tekke mûsıkîsi olarak iki şekilde sınıflandırmıştır. II. Murad ile başlayan mûsıkîye teşvik etme, son padişah VI. Mehmed Vahidettin'e dek devam etmiştir. İlk bilimsel eserler Fatih Sultan Mehmed'in teşvikleri ile hazırlanmıştır. Hızır bin Abdullah'ın "Edvâr" isimli eseri Abdülkadir Merâgî'nin "Mekâsîd-ül Elhân"ı, Merâg'î'nin oğlu Abdülaziz Çelebi'nin Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği "Nakavât-ül Edvâr"ı, torunu Mahmud Çelebi'nin Sultan II.Beyazıd için yazdığı "Mekâsid-ül Edvâr" isimli nazariyat kitabı bu teşviklerin ilk ürünleridir (İnançer, 1999: 10-11).

18. yüzyıl Kevserî Mecmuası'nda 15.yüzyılın sonları ve 16.yüzyılda yaşamış dede Ömer Rûşenî'nin neyi anlatan "Ney-nâme" isimli eseri yer almaktadır (Ekinci, 2012: 205). III.Ahmed (1673-1736) ve I.Mahmud (1696-1754) dönemlerinde dâhî bestekâr ve ney virtüözü Kutb-un Nâyî Şeyh Osman Dede Efendi'nin (1652-1730) ebced nota yazısı sistemi ve "Rabt-ı Tâbîrât-ı Mûsıkî", dinî mûsıkînin en büyük formlu ve en uzun eseri olarak da bilinen "Mîrâciye" isimli eseri, Şeyh-ül İslam Mehmet Efendi'nin "Atrab-ül Âsâr" eserleri bulunmaktadır. Sultan III. Selim'in (1761-1808) teşviği ile "Tahrîriye" ve "Tedkîk ü Tahkîk" (1794) isimli eserler Şeyh Nâsır Abdülbakî Dede Efendi tarafından yazılmıştır İlahi, Mersiye ve Nâat formundaki eserler hem Camî hem de Tekke mûsıkîsinde kullanılan formlardır (İnançer, 1999: 13). Kevserî Mecmuası'nda Kutb-un Nâyî Şeyh Osman Dede Efendi'nin ney ile birlikte (neyi üflerken) eskizi bulunmaktadır (Ekinci, 2012, 204).

Kutlay (2017: 32) Osmanlı Dinî Mûsıkîsi'ni, Osmanlı Dinî Müziği olarak ifade etmiş; camiler, mescitler, mevlevîhaneler ve tekkelerde eğitimi verilen ve icra edilen, fonksiyonlarına göre akapella (sadece insan sesiyle) ve çalgı eşlikli formlarda sınıflandırılmış ibadet ve âyin müzikleri olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda Mevlevî müziğinin, Osmanlı Müziği'nin genel gelişme süreciyle paralel olarak 18. yüzyılda zirveye çıktığını, Batı müziğinin Osmanlı Mûsıkîsi kollarına eklendiği 19. yüzyılda da III. Selim, II. Mahmud gibi tasavvufî anlayışı benimsemiş padişahların dönemlerinde en parlak yıllarını yaşadığını belirtmiştir. Dinî mûsikî alanında önemli isimler içerisinde; Maragalı Abdülkadir (Abdülkadir Meragi) (1360-1435), Buhurizade Mustafa Itrî Efendi (1640-1711), Itrî gibi Hafız Post'un öğrencilerin Ali Şîrûganî Dede (163?-1714) yer almaktadır.

Ali Şîruganî Dede, dinî mûsikî alanında en çok eser üretmiş Osmanlı Müziği bestecisidir. 600'ün üzerinde tesbîh, savt, nât, ilahi, durak ve tevşih formlarında eserinden bugüne 450 kadarının makam ve güftesi, 36'sının da bestesi tespit edilmiştir. Dede'nin ayrıca yüze yakın murabba bestesi ve semâisi olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın büyük bestecisi Hammamizade İsmail Dede Efendi de "Dede" lakabıyla anılması dolayısıyla karışıklık olmaması için Ali Şîrûgânî Dede zaman zaman "Dede-i Atik" (Eski Dede) olarak anılmıştır (Kutlay, 2017: 32-33). Ali Şiruganî Dede'nin lakap karışıklığı ile ilgili İnançer (1999: 11), besteli camî mûsıkisi eserlerinden "Sabâ Mahfel Sürmesi"nin Gülşenî Şeyhi Abdülganî Efendi'ye ait olabileceği gibi, aynı devirde yaşamış yine Gülşenî Şeyhi büyük bestekâr ve Dede-i Atik olarak bilinen Ali Şîrûgânî Dede'ye ait olabileceği ve isim benzerliğinden dolayı bir karışıklığın ortaya çıktığının altını çizmiştir (İnançer, 1999: 11). Sultan II. Süleyman'dan Sultan III. Ahmed'e kadarki süreçte yaşamını devrin önde gelen musikişinaslarından biri olarak sürdüren Ali Şîrûgânî Dede, Sultan IV. Mehmed döneminde şöhretin zirvesini yaşamıştır. Dinî mûsıkî alanında Ali Şîrûgânî Dede'den sonra en çok eser bestelemiş müzisyen ise Zekâî Dede'dir (1824-1897) (Kutlay, 2017: 32-33).

Dîni mûsıkîyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için Camî ve Tekke mûsıkîsini incelemekte fayda vardır.

Camî mûsıkîsinde yalnız insan sesi kullanılmıştır. Ezan, temcîd, münâcâat, cenaze, bayram ve Cuma salâları minarede icra edilen camî mûsıkîsidir. Ayrıca tekbir, salavat, mevlid, mirâciye, tevşih, nâat, Muhammediye, mukabele gibi camî mûsıkîsi türleri de vardır. Cumhur müezzinliğinde ise toplu icra söz konusudur. Mevlid ilahileri ile teravih namazı arasındaki ilahiler de toplu icraya dahildir. Camî mûsikîsi bestekârları içerisinde Hatib Zâkirî Hasan Efendi ve Buhûrizâde Mustafa Itrî Efendi yer almaktadır. II. Abdülhamid ve Sultan Reşat dönemlerinde "Mevlîd-hân-ı Şehriyârî" (sultanın mevlidcisi) ünvanını taşıyan Boyabatlı Mustafa Şevki Efendi'dir. Mutafzâde Ahmed Efendi, Şeyh Hasan Rıza Efendi,Rif'at Efendi, Şeyh Ömer Efendi, Zâkirbaşı Hacı İbrahim Efendi, Şemsi Efendi, Hopçu-zâde Hacı Şakir Efendi, Hâfız Şühûdî Mehmet Efendi, Mustafa Rıza Efendi, Hüseyin Dede, Şeyh Halil Efendi, Çâlâkzâde Mustafa Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Nizameddin Efendi mevlid okuyucuları içerisinde gösterilebilir. 19. yüzyılın en ünlü mevlid

okuyucusu ise Hâfız Sâmi Efendi'dir (İnançer, 1999: 11-12).

Tekke mûsıkîsi ise özellikle Mevlevî ve Bektâşi tarikatlarında saz ile yapılan mûsıkîdir. Câmi mûsıkîsine kıyasla tekke mûsıkîsinde ayrı bir üslub ve tavır vardır. Mûsıkî zikri süslemek ve yürütmek için kullanılır. Tekke mûsıkîsi, tarikat ayinleri, Mevlevî ayinleri ve Bektâşi semahlarında yapılmaktadır. Tarikat ayinlerinde kudüm, bendir, mazhar, halîle, nevbe gibi vurmalı sazlar ve ney kullanır. Bektâşi mûsıkîsinde daha çok bağlama ve nefir kullanılır. Mevlevî âyin mûsıkîsinde ise; ney, kudüm, rebab, bendir, halile, kanun, kemençe, ud, tanbur ve hatta 19. yüzyılın sonlarında Galata Mevlevîhanesi'nde piyano kullanılmıştır (İnançer, 1999: 13; Kutlay, 2017: 34). İlk yıllarda âyinlerde sadece kudüm, rebab ve ney yer almış, XVII. yüzyıldan itibaren mutriba tanbur, ud, kanun, keman, santur, klasik kemençe, girift hatta zamanla piyano ve viyolonsel de bu çalgılar içerisine katılmıştır. Ancak piyano ve viyolonsel sadece birkaç mukabelede kullanılmıştır (Gölpınarlı, 1983: 455). Ekinci, 2012 yılında 18. yüzyılda Osmanlı Müziği'nin gelişmesini Kevserî Mecmuası örneği üzerinden incelemiştir. Mecmuanın teori bilgisi içeren kısımlarında ney, keman ve tanbur üzerinde kullanılan perdelerden ve oniki makamın insan vücudundaki oniki bölüme denkliğinin anlatıldığını belirtmiştir. Neyden nasıl iyi bir ses elde edilebileceği ve müziğin dinî kabul edilebilirliği yine mecmua içerisinde yer almaktadır (Ekinci, 2012: 204).

19. Yüzyılda İstanbul'da Mevlevî Mûsıkîsi

> Türk mûsikîsinin mükemmel bir tarihi yazıldığı vakid görülecektir ki, en meşhur Türk bestekârlarının hepsi mevlevîdir. Bu üstadlar mûsikî sanatındaki zekâ ve dehalarının en büyük bir kısmını mevlevî âyini bestelemeye sarfetmişlerdir. Bunun içindir ki, mevlevî âyinleri Türk mûsikîsinin en sanatlı parçalarını havi bedialar hazinesi halini almıştır. Mûsikî üstadlarımız millî mûsikîmizin gavamızını (gizli yönlerini, sırlarını) öğrenmek için mutlaka mevlevî ayinlerini tetebbû (inceleme) lüzumunu şakirdlerine (çıraklarına) tavsiyeden hali (geri) kalmazlardı. Filhakika, güzel sanatların mûsikî kısmında Türklerin ne derece muvaffak olduklarını anlamak ve asrımızda Türk ruhuna hitap edecek eserler yazabilmek için ecdadımızdan kalan bu nefis yadigârları ciddi surette tetkikden başka çare yoktur (Rauf Yekta Bey'den akt. Kutlay, 2017: 33-34).

Mevlevîhâneler altı asır boyunca Osmanlı'nın fikir ve sanat hayatını doğrudan etkilemiş, özellikle kurumlaşmaya başladığı 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı mûsıkîsinin beslendiği en önemli kaynaklardan biri olmuştur. Mevlevîlik dinî temayüllerin yanı sıra diğer tarikatlardan farklı olarak kendinî felsefi ve mistik bir şekilde ifade etmiştir. Bu sayede dünya çapında tanınmış ve birçok araştırmaya konu olmuştur. (Özden, 2017: 432). İlk Mevlevîhane 1491 yılında Sultan II. Bayezid devrinde İstanbul'da Galata'da kurulmuştur (Kutlay, 2017: 32).

Başer (2006: 700), Mevlevîhânelerde, mevlevîliğin adap ve erkânının yanı sıra ciddi bir mûsıkî eğitimi verildiğinden bahsetmektedir. İcra edilen mûsıkî teorik ve uygulamalı olarak anlatılmakta, yetiştirilecek öğrenciler ise müziğe kabiliyetli dervişler arasından seçilmekteydi. Meşk sisteminin benimsendiği öğretim metodu hoca merkezliydi ve tekrara dayalı bir süreci izlemekteydi. Her öğrenci kendi hocasının tavrını kazanmakta, böylece devamlılık sağlanmaktaydı. Mûsikî eğitimi hücre adı verilen sınıflarda ve mukabelelerin yapıldığı semâhanede veriliyordu (Başer, 2006: 700).

"Osmanlı döneminde Mevlevî âyini musıkisi besteleyen bestekârlara; Hammamîzâde İsmail Dede, Zekâi Dede, Nâyî Osman Dede, Seyyid Ahmed Ağa, Abdülbâki Nâsır DedeEfendi, Sultan III. Selim, Hâfız Şeyda Dede, Ahmed Avni Konuk, Abdürrahîm Künhî Dede, Haşim Bey, Bolaheng Nuri Bey, Ahmed Irsoy, Hacı Faik Bey ve Rifat Bey'i örnek verebiliriz" (Kutlay, 2017: 33). Özden (2017. 432), 16. yüzyıla kadar Mevlevî ayîn-i şerîfinde icra edilen mûsıkîyi, dönemin hânende ve sazendelerinden oluşan mutrip heyeti tarafından icrâ edildiğini belirtmiştir. Daha çok anonim eserlerden oluşan eserlerden oluşan Mevlevî ayîn-i şerîfi, 16. yüzyılda da bir ritüel kazanmıştır (Özden, 2017: 432). 19.yüzyılda toplam 47 Mevlevî ayîni yapılmıştır. Âyinlerde en çok kullanılan makamlar ise Isfahân, Yegâh, Dügâh, Hicaz, Nühüft, Suzinak'tır. Hiç kullanılmayan makamlar ise; Acemkürdî, Eviç, Evcârâ, Nişâbürek ve Tahirpûselik makamlarıdır. Bu yüzyılda en fazla âyin besteleyen bestekârlar ise; İsmail Dede Efendi (8 ayin) ve Zekâi Dede Efendi (5 ayin)'dir (İnançer, 1999:15).

Türk mûsıkîsi tarihinin önde gelen ve 18.yüzyılın önemli mûsikîşinasları arasında yer alan ve 19. yüzyılda Türk bestekârlarının en büyüğü olan "Dede Efendi", "Büyük Dede", Hacı", "Nâ'than", "Neyzen", Musâhib-i Şehr-yârî", "Sermüezzin" diye de anılan Hammamizâde İsmail Dede Efendi (ö.1845); hânendeliği, hocalığı ve özellikle bestekârlığı ile tanınmıştır. Düzenli olarak devam ettiği Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Şeyh Ali Nutkî Dede'nin dışında, kardeşi Abdülbâki Nâsır Dede ile devrinin ileri gelen mûsikîşinaslarından da faydalanarak kendini yetiştiren İsmail Dede'nin ney üflemeyi Abdülbâki Nâsır Dede'den öğrendiği söylenir. İlk bestelerini Sultan III. Selim döneminde vermeye başlamış, en parlak devrini ise Sultan II. Mahmud döneminde sürdürmüştür. Abdülmecid döneminde ise Ser-müezzinlik görevine devam etmiştir. Ancak Abdülmecid'in daha çok batı müziğine eğilmesi ve sarayda da batı rüzgarlarının esmesi onu hayli rahatsız etmiştir. Bu yüzden uzun süredir arzuladığı Hac farizasını yerine getirmek için padişahtan izin alarak 1845 yılında yanında seçkin talebelerinden

Dellâlzade İsmail Efendi ile Mutafzâde Ahmet Efendi ile birlikte Hicaz'a hareket etmiştir. Yola çıkmadan önce dostlarına 'Artık bu oyunun tadı kalmadı' dediği rivayet edilmektedir. Dede Efendi bu sözüyle bir devrin ve bir zevkin sona erdiğini ifade etmiştir. Araban-Kürdi, Hicaz-Buselik, Saba-Buselik, Nev-Eser ve Sultani-yegâh makamlarını ilk defa Dede Efendi bulup kullanmış, muhtemelen kendi adlandırmıştır (Tekin, 2016: 69-70).

Tekin (2016: 70-71), Dede Efendi'den sonra Şakir Ağa (1779-1840), Dellâlzade İsmail Efendi (1797-1869) ve Zekâi Dede Efendi (1825-1897)'nin klasik mûsıkî üslubunu devam ettirdiğinden bahsetmiştir. Artık bu dönemden sonra eskisi gibi uzun güfteli, sanatlı, büyük formlarda bestelenen eserler yerini yavaş yavaş fantezi üslub ile yapılan şarkılara bırakır. Şarkıların yanı sıra, Türk müziği bestekârlarının halk müziği üslubunda, Anadolu ve Rumeli Türküleri olarak da bilinen türde eserler ortaya koymaya başladıkları göze çarpar. Dinî Mûsıkî'de de Mevlevî Âyini gibi büyük formda eserlerden ziyade, küçük ilahilere yer verildiği, Câmî mûsıkîsi olarak da bilinen formdaki eserlerin de eski önemini kaybetmeye başladığı dikkatlerden kaçmamıştır (Tekin, 2016: 70-71).

19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinî Mûsıkî ile İlgili Kartpostal ve Fotoğraflar

19. yüzyıla dek geçen süre boyunca Osmanlı'da Dinî mûsıkî ile ilgili gerek yazılı, gerek sözlü eserler dışında minyatür ve resim sanatından örneklerde Mevlevîlik ile ilgili izler görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda ise 19.-20. yüzyıl zaman dilimi içerisinde yer alan fotoğraf ve kartpostallarda Mevlevîlik ile ilgili görseller incelenmiştir. Ayrıntılı olarak incelemeye başlamadan önce aşağıda yer alan Atatürk Kitaplığı'ndaki dinî mûsıkî ile ilgili envantere göz atmak faydalı olacaktır. Tablodaki bilgiler (ad, yer, tür, ebat vb.) arşive rahatlıkla ulaşılabilmesi açısından kayıtlı olduğu şekliyle alınmıştır.

No	Adı	Kişi Bilgisi	Yeri	Tür	Ebat	Katalog No
1	Derviches Tourneurs	A. Zellich	Constantinople	Kartpostal	89x140, 78x140 mm	Krt_010757
2	Salut de Constantinople, Les Derviches Tourneurs	Bilinmiyor	İstanbul	Renkli Kartpostal	92x139, 78x139 mm	No; 7992, Krt_010758
3	Salut de Constantinople. Derviche Tourneurs	Bilinmiyor	İstanbul	Kartpostal	89x140 mm	Krt_011823
4	Constantinople. Derviches tourneurs	Jacques Ludwigsohn	Constantinople (İstanbul)	Kartpostal	87x138 mm	Krt_010756
5	Constantinople. Derviches tournants	Jacques Ludwigsohn	Constantinople (İstanbul)	Kartpostal	89x138 mm	Krt_010755
6	Mevlevi = Derviches Tourneurs	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Resim	93x126, 75x119 mm	Krt_010396
7	Mevlevi derviş ney çalarken	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	134x94 mm	Krt_010386
8	Mevlevi derviş ney çalarken	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	133x96 mm.	Krt_010385
9	Mevlevi Dervişler	P. Sebah	Bilinmiyor	Fotoğraf	94x139 mm	Krt_010384
10	Tayyar Dede, Şakir Dede, Derviş Halim	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	105x138 mm	Krt_010382
11	Groupe de Derviches Tourneur	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	102x143 mm	No; 0174, Krt_010381
12	Mevlevi derviş çalgı çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	103x62, 92x58 mm	Krt_009648
13	Mevlevi derviş ney çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	103x62, 92x58 mm	Krt_009647
14	Mevlevi dervişler ney çalarken	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	103x62, 92x58 mm	Krt_009642
15	Mevlevi derviş keman çalarken	P. Sebah	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt-009634
16	Mevlevi derviş çalgı çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt-009633
17	Mevlevi dervişler ney çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt_009631
18	Mevlevi derviş	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt-009630
19	Mevlevi dervişler ney çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt_009629
20	Mevlevi dervişler ney çalarken	R.Caracachian	Constantinople (İstanbul)	Fotoğraf	106x65, 93x60 mm	Krt_009624
21	Mevlevi Dervişler	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	137x102 mm	Krt_008475
22	Mevlevi Dervişler	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	132x98 mm	Krt-008473
23	Groupe de Derviches	Pascal Sebah	Bilinmiyor	Fotoğraf	137x94 mm	Krt_008448
24	Mevleviler	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Fotoğraf	135x96 mm	Krt_008447

Tablo 1. Atatürk Kitaplığı Envanterinde Yer Alan Kartpostal ve Fotoğraflar

Tablo 1'de Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı Atatürk Kitaplığı'na kayıtlı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mevlevî mûsıkîsine ait 24 adet belge tespit edildiği görülmektedir. Bu belgeler içerisinde bir adet renkli olmak üzere beş adet kartpostal, bir resim ve on sekiz adet fotoğraf yer almaktadır. "Mevleviler", "Groupe de Derviches", "Mevlevi Dervişler", "Mevlevi Dervişler Ney Çalarken", "Mevlevi Derviş", "Mevlevi Derviş Çalgı Çalarken", "Mevlevi Derviş Keman Çalarken" isimli fotoğraflar ve "Mevlevi = Derviches Tourneurs" isimli resim Talat Albayrak Kitaplığı'na aittir. Yıl bilgisine rastlanılmayan bu belgelerin kişi bilgileri ve bu kişilerin kurmuş oldukları basım şirketlerinin tarih aralığına bakıldığına 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başına ait olduğu söylenebilir.

"Derviches Tourneurs" isimli kartpostal, 1869 yılında kurulan Zellich yayınevi tarafından basılmıştır. Kurucusu Antonio Zellich'tir. Hırvat Televizyonu tarafından 2011 yılında yirmi yedi dakikalık bir belgesel çekilmiştir. Prof. Dr. Ljubomir Antic, Dr. Vjeran Kursar ve Edwin Zellitch'in konuşmacı olarak yer aldığı *"Zelic-*

Printers to the Empire" isimli belgeselde Zellich'in hayatı ve İstanbul'da kurmuş olduğu Zellich matbaası ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca 1885 tarihli Şark Ticaret Yıllığı'nda Antonio Zellich'ten yazıcı ve litografların oğlu olarak bahsedilmiştir. Kırtasiye şubesinin Teke Pasajı No:4,6'da ve Galata'da Yorgancılar Sokak No:25'te yer aldığı belirtilmiştir. Firma, makine ve baskı ekipmanlarını ana merkez olan F.M. Weiler New York'tan getirtiği; mürekkep, cila gibi malzemeleri de Almanya'da bir şehir olan Nürnberg'ten getirttiği bilgisi de yine aynı tarihli Şark Ticaret Yıllığı'nda yer almaktadır.

Resim 2. Derviches Tourneurs, Kartpostal, 89x140, 78x140 mm, A. Zellich, İstanbul (Atatürk Kitaplığı, Krt_010757)

Resim 2'deki kartpostalda ayakta duran semazenlerin önünde mutrip heyeti, neyzenbaşı ve neyzen, kudümbaşı ve kudümzen, kemancı, nâathan, âyinhanlar ve post üzerinde şeyh görülmektedir.

"Constantinople. Derviches Tourneurs" ve "Constantinople. Derviches Tournants" isimli kartpostallar ise İstanbul'da kurulan kartpostal basım evi Ludwigsohn Frères olarak da literatürde yer alan Jacques Ludwigsohn'un kendi adına kurduğu şirket tarafından çekilmiş ve basılmıştır. 1909'daki Şark Ticaret Yıllığı'nda Jacques Ludwigsohn'un kartpostal yapımcısı olduğu ve şirketinin Karaköy no:21'de Selanik Han 19-39 No'lu adreste yer aldığı; kendisinin ise Galata Yeni Yol'da Uzun Apartmanı No: 5'te ikamet ettiği belirtilmiştir.

Resim 3. Derviches Tournants, Kartpostal, 89x138 mm, Jacques Ludwigsohn, İstanbul (Atatürk Kitaplığı, Krt_010755)

Resim 3'te ise; Ludwigsohn'un "Derviches Tournants" isimli kartpostalı görülmektedir. Ayakta duran semazenlerin her iki yanına konumlandırılan neyzenlerin önünde kanunî ve nâathan oturur pozisyondadır. 1909 yılında İstanbul'da aktif olan Ludwigshon'un kartpostal şirketi Ludwigsohn Freres tarafından basılan bu kartpostalın 20.yüzyılın ilk yarısına ait olduğu söylenebilir.

Atatürk Kitaplığı envanterinde yer alan; "Mevlevi Derviş", "Mevlevi Derviş Keman Çalarken", "Groupe de Derviches" isimli belgelerin fotoğrafçısı Pascal Sebah'ın (1823-1886) İstanbul ile ilgili sayısız fotoğrafı bulunmaktadır. Fotoğraflarında etnik ve dinî çeşitliliği sergilemiştir. Yerellik üzerine yoğunlaşan fotoğrafçı 19. yüzyıl Osmanlı'ya ait dönen dervişleri ve tüccarları sıksık fotoğraflamıştır. Fotoğrafları uzun süre konuşulmuştur (Eldem, 2018: 30-33). 1885 yılında Şark Ticaret Yıllığı'nda (ölümünden bir yıl önce) fotoğrafçının Pera No:439'da ikamet ettiği belirtilmiştir. Resim 4'teki kartpostal, fotoğrafçıya ait yaşadığı dönem ve özellikleri göz önüne alındığında 19.yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Aşağıdaki fotoğraf, 19. yüzyılda mevlevîhanelerde keman icra edildiğine dair önemli bir ipucudur.

Resim 4. Mevlevi derviş keman çalarken, fotoğraf, 106x65, 93x60 mm, P.Sebah, İstanbul (Atatürk Kitaplığı, Krt_009634)

"Mevlevi Dervişler Ney Çalarken", "Mevlevi Derviş", "Mevlevi Derviş Çalgı Çalarken" isimli fotoğraflar Rober Caracachian tarafından çekilmiştir. Vigen Galstyan (2016) Caracachian'ın 1870'lerin başlarında Caracachian Freres isimli bir fotoğraf stüdyosu kurduğunu ve bu stüdyonun 1890'ların başında fotoğrafçı ve toptancı olarak çalıştığı, 19. yüzyılın sonlarında ise fotoğraf çekmeyi bıraktığını belirtmiştir (https://tarihkurdu.net/r-caracachian-fotografci.html:15.09.2019). Şark Ticaret Yıllıklarından elde edilen bilgiye göre bu fotoğraf stüdyosu 1896-1897 yıllarında Pera, Kule Kapı No: 675/677'de, faaliyet göstermiştir.

Resim 5. Mevlevi Derviş Çalgı Çalarken, Fotoğraf, 106x65, 93x60 mm, R.Caracachian, İstanbul (Atatürk Kitaplığı, Krt_09633)

Resim 5'teki fotoğrafta Mevlevî bir rebabzen görülmektedir. Caracachian tarafından çekilen bu fotoğrafın elde edilen bilgilere dayanarak 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Akay'ın 2015 yılında yazmış olduğu *"Osmanlı Devletinin Son Döneminde Mevlevîlik"* isimli makalesinde; 19. yüzyıldan 20. yüzyıla, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinden itibaren, Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar, saray erkânının Mevlevîliğe yakından ilgi göstermesi, âyinlere katılmaları ve Mevlevî âyinlerinin sayısının artmasına sebep olduğundan bahsetmiştir. Dönem içerisinde padişahlar ve şeyhler birbirlerine saygı ile yaklaşmış, Mevlevîler özellikle bayram günlerinde protokolde yer almıştır. Akay'a göre; Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Mevlevî tekkeleri adeta devrin "Güzel Sanatlar Akademisi" gibi çalışmıştır. Özellikle Türk Tasavvuf ve Türk Sanat Mûsıkîsi'nin doğup gelişmesinde Mevlevîlik'in büyük bir rolü vardır (Akay, 2015: 148-149). Mc Gowan (2012: 295), özellikle 19. yüzyıldaki reform hareketlerinin Osmanlı hanedanı ile kenetlenme, organizasyon yapısında ve vakıflarda açıkça görüldüğünden bahsetmiştir. Mevlevîlerin devletle yakın ilişkisinin önemi, reform hareketleriyle süresince etkili olmuştur.

Sonuç

Araştırma özelinde yer alan Osmanlı kartpostalları ve fotoğrafları, Osmanlı'daki Mevlevîlik ve dinî mûsıkî hakkında önemli bilgiler içermektedir. Elde edilen veriler ışığında A.Zellich, J. Ludwigsohn, P. Sebah ve R. Caracachian'ın kartpostal ve fotoğraflarının 19. – 20. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırma ve incelemelerde, 19. yüzyıl sanatçılarından Jules Gaildrau, J. Pease, Preziosi, C. F. Brockdorff'un eserlerindeki dervişlerin tasvirlerinden de yola çıkarak, özellikle Caracachian, Sebah ve Zellich'in kartpostal ve fotoğraflarındaki derviş tasvirlerinin bire bir örtüştüğü tespit edilmiştir. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünün 2011 yılında yayınladığı, Hz. Sultan Veled'in "Rebabnâme" isimli eserinin kitap kapağında Kasımpaşa Mevlevihanesi rebabîlerinden Saçlı Emir Efendi Cami ve Tekkesi şeyhi Haşimî Osman Efendi'nin torunu Süreyya Baba'nın (19.yy) rebab ile çekilmiş fotoğrafı da araştırmadaki fotoğraf ve kartpostalların yüzyıl tespitini belirleyici niteliktedir. Ludwigsohn'a ait "Derviches Tournants" isimli kartpostalın ise sadece Ludwigsohn Freres şirketinin 1909 yılında faaliyet bilgisine ulaşılabildiği için (1909 yılından önce Şark Ticaret Yıllıkları'nda yer almamasından hareketle) 20. Yüzyılın ilk yarısındaki kostüm geleneğinin 19. yüzyılın devamı olabileceği söylenebilir.

Kartpostal ve fotoğraflarda yer bilgisi olarak sadece İstanbul yazması ve görüntünün çekim açısı mekân tespitinin yapılmasında güçlük sağlamıştır. Dolayısı ile görsellerin tam olarak nerede çekildiği bilgisine ulaşılamamıştır. Bunun için daha geniş bir araştırma ile İstanbul'daki mevlevîhaneler, tespit edilen yüzyıl dilimlerinde mevlevîlerin yaşamları, Mevlevîliğin ayrıldığı kollar ve sosyo-kültürel yapıları incelenmelidir.

Müzikal mirasımızı tanımak onu geliştirip gelecek kuşaklara aktarabilmek açısından önemli ve gereklidir. Atatürk Kitaplığı envanterinde yer alan aynı zamanda araştırma içerisinde yer verilen diğer belgeler de ivedilikle araştırılmalı, kitaplaştırılmalıdır. Çünkü bu görseller birer belge niteliğindedir ve Osmanlı'nın müzik adına

gelecek kuşaklara bıraktığı birer mirastır.

Kaynaklar

Akay, Nimetullah. "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Mevlevîlik. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". Yıl: 22, Sayı: 34, (Temmuz-Aralık 2015): 122-152.

Aydoğdu, Elif. "Levant'ın Gözleri". (17 Kasım 2017). 10 Haziran 2019 http://www.artfulliving.com.tr/sanat/levantin-gozleri-i-14020

Başer, Fatma Adile. Tahrir ü Tahririyye Işığında Mevlevî Ayîni Formu. Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyumu, Konya: Rumi Yayınları, 2006.

Değirmençay, Veyis. "Sultan Veled". Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, (2009): 521-522

Ekinci, Mehmet Uğur. "The Kevserî Mecmûasi Unveiled: Exploring an Eighteenth-Century Collection of Ottoman Music". Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 22, No. 2 (APRIL 2012): 199-225.

Eldem, Ethem. The Search for an Ottoman Vernacular Photography. The Studies in Theory and History of Photography. The Indigenius Lens? Early Photography in The Near and Middle East, ed. Marcus Ritter, Staci G. Scheiwiller, ss.29-56, Yyy: De Gruyter, 2018.

Gölpınarlı, Abdülbâkî. Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik. İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınevi, 1983.

Hz. Sultan Veled. (ty). Rebabnâme, Mütercim Niğdeli Hakkı Eroğlu, Çev. Amber Güneysel, İstanbul: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2011.

Işık, Filiz. 19. Yüzyıl'da Kartpostallarda Osmanlı Toplumu: Max Fruchtermann Kartpostalları, Yükseklisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, Ankara. 2008.

İnançer, Ömer Tuğrul. "Osmanlı Tarihinde Dinî Mûsıkî". Musiki Mecmuası, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Anısına Osmanlı ve Musiki özel sayı, Yıl:52, Sayı:465. (1999): 9-16.

Köker, Osman. "Seyhun Binzet Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla Osmanlı'dan İnsan Manzaraları". (11 Aralık 2013). 10 Haziran 2019 http://www.schneidertempel.org/sergiler/seyhun_binzet/osmanli_kartpostal.html

Kutlay, Evren.100 Soruda Osmanlı Müziği. İstanbul: Rumuz Yayınları, 2017.

Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, "Atatürk Kitaplığı". (13 Şubat 2019). http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php

McGrowan, Bruce. "On Mevlevi Organization". Osmanlı Araştırmaları, Cilt 40, Sayı 40, (2012): 295-324.

Özden, Erhan. Osmanlı Maarifi'nde Dini Musiki. Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu, 03-04 Kasım 2017, Amasya. Ankara: KIBATEK Başkent Klişe ve Matbaacılık, 2017.

Polat, Gülsüm, Ü. "Savaş, Propaganda ve Kartpostallar". Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), I/2, (2012): 243-268.

Şark Ticaret Yıllığı. Indicateur Oriental Annuaire Almanach du Commerce, Raphael C. Cervati, Constantinople. 1885.

Şark Ticaret Yıllığı. Oriental du commerce de l'industrie, de la magistrature. 1896

Şark Ticaret Yıllığı. Annuaire Oriental (ancien indicateur oriental) du commerce de l'industrie, de la magistrature, Raphael C. Cervati, Constantinople.1897

Şark Ticaret Yıllığı. Annuaire Oriental du commerce de l'industrie, de la magistrature.1909

Tekin, Abdülkadir. İslâma Göre Ses ve Mûsikî Sanatı. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

Ümit, Nazlı Miraç. "Minyatürlerde Gösteri Sanatları: Nakkaş Osman'ın Tasvirleriyle Onaltıncı Yüzyıldan Örnekler". Art-Sanat, (2014):129-145.

Varol, Muharrem. "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Yayıncılık Faaliyetleri". Osmanlı Araştırmaları, Cilt 42, sayı 42. (2013): 317-347.

V&A Search The Collections, "Keyword: Dervish". (15 Eylül 2019). https://collections.vam.ac.uk/search/?offset=0&limit=15&narrow=1&extrasearch=&q=dervish&commit=Search&quality=0&objectnamesearch=&placesearch=&after=&before=&namesearch=&materialsearch=&mnsearch=&locationsearch=

İDİL

OTTOMAN RELIGIOUS MUSIC IN PHOTOGRAPHS AND POSTCARDS

Gunsu Yılma ŞAKALAR

Abstract

Visual documents give us important clues in recognizing about our musical heritage. It can be said that the oldest of the visual documents about Mevleviyeh in the Ottoman Empire was miniature art. Later on, the art of painting became influential (17-18th century) and the figures of music were included in the art of painting. The widespread use of photographs and postcards, a means of visual communication in the 19th century Ottoman Empire, includes both cultural and sociological reflections of this state, which is our historical and cultural heritage today. Research on the printing, spreading of the postcards and the periods in which the pictures or photographs belong to them is extremely limited. Therefore, this research is important. The way in which the religious music represented in the Ottoman Empire through postcards was the starting point of the research. In this research, twenty-four documents were obtained from the Atatürk Library belonging to the Ottoman Religious Music. Each documents were classified as photographs, postcards and anonymous works and they were examined separately. The fact that some documents have information about the typographer, publisher and photographer has made it easier for the determination of the period. According to the data, these documents belong to the 19th century and the first half of the 20th century.

Keywords: Ottoman Empire, religious music, Mevleviyeh, postcard, photograph, historical musicology